

NARODNA BAŠTINA U SLUŽBI TURIZMA - PRIMJER RURALNE ETNO - TURISTIČKE PONUDE ETNOLAND „DALMATI“, PAKOVO SELO¹

PAŠKO ZORIČIĆ
zpasko@net.hr

UDK 379.8:910.4
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper
Prilmljeno: 27. 08. 2009.

Ovaj rad ima za namjeru na pokaže na primjeru jednog novoizgrađenog, tematskog, etno - turističkog kompleksa kako narodna baština podliježe pred turističkim prohtjevima koji proizvoljno uvjetuju ekonomsku održivost. Prezentira se sadržaj kompleksa kao i njegova ponuda, te se na temelju usporedbi s nekim sličnim ruralnim etno – turističkim ponudama ističe specifičnost i nedostaci ponude. Poseban važan osvrt odnosi se na pitanje autentičnosti nekih specifičnih arhitektonskih rješenja čija je izvedba uvjetovana potrebama masovnog turizma koji podilaze izvedbenoj autentičnosti. Nastoji se ukazati na nužnost iznalaženja kompromisa između prezentacije narodne baštine za turističke mase, i njene autentične održivosti.

Ključne riječi: Etnoland, ruralni turizam, tradicijsko graditeljstvo, autentičnost

1. Uvod

Predmet zanimanja ovog rada bit će ruralna etno – turistička ponuda na primjeru *Etnolanda* „Dalmati“ smještenog u Pakovu Selu koje se nalazi na 20-om kilometru državne prometnice D-33 koja vodi iz Šibenika u pravcu grada Drniša. *Etnoland* je smješten uz prometnicu koja vodi prema obližnjem selu Miljevci. Radi se o novoizgrađenom tematskom sklopu nastalom iz ideje da se prezentira tradicijski život jednog tipičnog dalmatinskog sela. Prikazat će se što se sve tamo može vidjeti, te što se sve nudi turistima, ali i kakve još dodatne usluge pruža posjet ovom tematskom sklopu. Između ostalog

---

¹ Ovo je moj završni rad koji sam napisao uz mentorstvo prof. Olge Supek nakon završene tri godine studija etnologije i kulturne antropologije na Sveučilištu u Zadru.

ovaj će tematski sklop biti uspoređen s jednim sličnim objektom koji se nalazi u istom selu, ali i sa nekoliko drugih primjera ruralne etno - turističke ponude u Hrvatskoj, kako bi se stekao uvid o zajedničkim točkama, odnosno novitetima koje ovo zdanje donosi hrvatskoj turističkoj ponudi. Koristeći etnografske tehnike sudjelovanja s promatranjem i intervjuja, pokušat će se više doznati o samoj ideji gradnje ovog kompleksa, te kakav utisak ovaj oblik turističke ponude ostavlja kod korisnika - posjetitelja. U uvodnom dijelu izlaganja gdje se daje prikaz stanja i razvoja hrvatskog ruralnog turizma i njegove ponude upotrebljeni su rezultati istraživanja pojedinih autora čiji su radovi objavljeni u časopisima „Muzeologija“, „Turizam“, te rad Eduarda Kušana iz Instituta za turizam. On je u članku „Ruralni turizam“ iznio stanje i perspektive ove grane turističke djelatnosti.

Nakon prikaza ponude i opisa tematskog sklopa u daljnjem izlaganju bit će iznijet kritički osvrt, u prvom redu prema problemu autentičnosti, kako arhitektonske izvedbe samog objekta, tako i načinu prikazivanja folklorne baštine. Mijene seoskog graditeljstva pobudile su interes hrvatskih arhitekata koji su iznjedrili nekolicinu neizostavnih studija na koje bi se trebao osvrnuti onaj tko se upušta u kritiku novogradnje po načelima tradicije i uporabe kulturnog naslijeđenog prostora. Tako ni ovaj rad nisu zaobišla djela arhitekata poput Mirka Miličića ili Aleksandra Freudenreicha koji su iz osjećaja društvene odgovornosti apelirali kako nas stoljetna tradicija eksploatacije prostora po uzusima narodnog graditeljstva ima čemu poučiti. O sudbinama folklornih tradicija mnogo je raspravljano u hrvatskoj etnologiji, pa su tako i one u ovom slučaju obrađene u kontekstu njihovog scenskog prikaza u turističke svrhe. Tu se posegnulo za radovima scenskih koreografa, koreologa, kao i folklorista koji su raspravljali o smislu ovakvih inscenacija folklornih tradicija, koje se uz ostale aspekte tradicijske kulture prikazivane više ili manje vjerodostojno, ili samo iskorištavane kao mamac za turiste. Kakav turistički brend *Etnoland* može pružiti svojim gostima? Što turisti mogu saznati o tradicijskoj kulturi ovog područja, ili općenito o hrvatskoj tradicijskoj kulturi obilazeći ovakva mjesta? Pokušat će se na ovom primjeru pokazati kome je ovakav kompromis više na korist: tradiciji ili turizmu.

2. Hrvatski ruralni turizam

Ruralni prostor Hrvatske, u sjeni urbanih područja ostao je turistički vrlo slabo iskorišten. Tek je blokada znatnog dijela hrvatskog Jadrana za Domovinskog rata skrenula pozornost na

cjelokupni ruralni prostor Hrvatske, ukazujući na njegov nezamijećeni turistički potencijal. Započeo je niz akcija na poticanju razvoja ruralnog turizma u Hrvatskoj, koje su, međutim, stabilizacijom turističke ponude i potražnje u priobalnom području Hrvatske ponovno izgubile na intenzitetu i bile potisnute u drugi plan. Povijesno razdoblje unazad jednog i pol stoljeća obilježeno drastičnim promjenama u kvaliteti života, podiglo je razinu ljudske egzistencije, ili barem onog dijela ljudskog roda koji je svoj dosadašnji seoski preživljavački način života odlučilo zamijeniti industrijskim. Mamcu prestiža i društvenog ugleda malo je tko mogao odoljeti, a svemu je tom kumovala i politika koja je trpajući divovska tvornička postrojenja na rubna područja grada depopularizirala okolna ruralna područja namičući iz njih radnu snagu. Taj je prostor, navodi Kušan, ostao infrastrukturno i komunalno slabo opremljen, demografski opustošen, sa zapuštenom poljoprivrednom proizvodnjom na seljačkim imanjima, te je kao takav postao nepogodan i neprivlačan za razvoj turizma. Tek su se osamdesetih godina prošlog stoljeća, počele nazirati promjene koje bi mogle pogodovati razvoju ruralnog turizma u Hrvatskoj (Kušan 2006:167).

Konzumirajući ruralne prostore u turističke svrhe razvio se jedan, ne tako jednostavan problem: kako nasloviti ovakav oblik gospodarenja na tim prostorima? Terminološka lutanja od etno - turizma, turizma na farmi, eko - turizma, pa sve do ruralnog turizma kao najšireg pojma koji označava svaku turističku aktivnost unutar ruralnog područja (Vuković i Čavlek 2001:343) daju za pravo svakom poduzetniku da iskoristi gipkost jezika u svrhu imenovanja svoje uslužne djelatnosti. Stoga bi hrvatski jezik mogao postati bogatiji za niz novih termina i kovanica (Kale 2006).

Preduvjete za razvoj ruralnog turizma u hrvatskoj predodređuju poglavito fizičko - geografske značajke prostora, njegova opća, osobito turistička razvijenost, te nasljeđe agrarne politike i prakse. Ponuda ruralnog turizma u Hrvatskoj slaba je i neravnomjerno raspoređena (Kušan 2006:168). Stoga, zaključuje Kušan, „hrvatski ruralni turizam više treba procjenjivati na osnovi objektivnih mogućnosti njegova budućeg razvoja i trendova potražnje za ovom vrstom turističkih usluga na domaćem i svjetskom tržištu, negoli na kritičkoj masi postojeće ponude“.

2.1. **Moguće podudarnosti: Nekoliko primjera ruralne etno - turističke ponude u RH**

Briga za seosku kulturnu baštinu u prostoru počela se javljati u Hrvatskoj početkom dvadesetog stoljeća, najprije kao interes za seosku kuću kao oblikovni fenomen. Etnologija se u Hrvatskoj veoma sporo odlučuje baviti seoskom arhitekturom. U počecima se više okreće proučavanju fenomena stanovanja i oblikovanja stambenog prostora u procesu izučavanja načina pučkog života, ali nije potaknuta arhitektonskom strukturom unutrašnjeg i odnosima s vanjskim prostorom. Tek se šezdesetih godina javlja poseban interes za zaštitu seoske nepokretne baštine. Prvenstveni poticaj za otvaranje muzeja na otvorenom dolazio je iz potrebe zaštite seoske baštine, a tek potom iz potrebe muzejske prezentacije te baštine u prostoru. U Hrvatskoj je, i to prvenstveno u njezinim sjevernim krajevima, ideja prikupljanja i očuvanja grupe seoskih stambenih i gospodarskih zgrada lokalne provincijacije zaživjela sedamdesetih godina (Maroević 1997: 7-8).

Najveći etno - muzej na otvorenom je Staro selo Kumrovec. U njemu je javnosti pristupačno dvadeset stambenih i gospodarskih zgrada narodnog graditeljstva koje su većinom obnovljene i adaptirane na sadašnjoj lokaciji, a nekoliko ih je rekonstruirano. Kroz izložbe i različite manifestacije još se revitaliziraju običaji, rukotvorstvo i druge djelatnosti iz života i rada seljaka Hrvatskog zagorja s kraja 19. i početka 20. st. (Mlinar i Živković 1997: 97).

U ponudi kontinentalne Hrvatske ističe se Karanac u Baranji, specifičan po velikom broju očuvanih i naseljenih tradicionalnih panonskih kuća koje imaju veću ili manju okućnicu uređenu etno elementima: starim plugovima, drvenim koritima, starim kolima i drugim gospodarskim inventarom sačuvanim iz pred - industrijskih vremena. Sa širokim šorovima, stazama za šetnju i raznim starinskim pomagalicama cijelo selo izgleda kao etno zelena oaza. Etno zbirka obitelji Sklepić koja broji preko 2000 eksponata smještena je u autohtonoj baranjskoj kući s kraja 19-tog stoljeća. Na seoskom imanju Sklepićevih posjetitelji Karanca mogu se okušati i u izradi lončarije na lončarskom kolu, vidjeti staru kovačnicu te uživati u vožnji kočijom po selu. U kompletno očuvanoj starinskoj stolarskoj radionici nalazi se preko tisuću komada starog zanatskog alata, stari stolovi, drveni podovi i neki od sačuvanih stolarskih proizvoda iz prošlih vremena.²

---

² www.karanac.com (2008-15-11)

Sličan ambijent imamo u Antinom stanu u Ivankovu nadomak Vinkovaca gdje se u jednom idiličnom slavonskom seoskom domaćinstvu možemo vratiti u prošlost uz mnogobrojne gastronomske specijalitete Slavonije.³

U jadranskom području poseban je zamah doživio predratni izletnički turizam u ruralnim prostorima Dubrovačko - neretvanske županije, tj. stare općine Dubrovnik, bio je vrlo razvijen. Najugodniji i najtopliji ugođaj nudila su seljačka domaćinstva Dubrovačkog primorja i Konavala koja su primala izletnike u svojim kućama na tradicionalnim ognjištima – *popretima*, uz domaću rakiju, smokve i pečenje ispod saća. Obavezna prezentacija obuhvaćala je tradicijsko graditeljstvo, rukotvorstvo (vezenje, pletenje, tkanje), razne vještine zanata, pravljenje *kudelja*, vrša, demonstriranje sušenja smokava, soljenja i sušenja mesa, sirenje i sušenje sira u *muškaduru*, prženje kave u *tamburićima*, te običaje penganja jaja batik – metodom (pčelinjim voskom), kao i skupljanje bilja. U Konavlima su gosti kod domaćina mogli kupiti ukrasne i uporabne predmete s motivima konavalskog veza, konavalskog tkanja, lutke u narodnoj nošnji, trake za markiranje knjiga prilikom čitanja, a u Primorju pletene čarape, bilo od pamuka ili vune, te rakiju smokve, med i sir. Sve bi započelo Palmanom nedjeljom (Cvjetnicom), kada bi na dubrovački aerodrom počeli slijetati prvi čarteri (Brailo 1995:143).

Po brojnosti smještajnih objekata ruralnog turizma, njegovu funkcionalnom i oblikovnom uređenju i opremi, uređenju okoliša i funkcionalnoj opremljenosti, razini usluga, prezentaciji i promidžbi, ruralni turizam Istarske županije odskače od svih ostalih ruralnih ponuda na prostoru Republike Hrvatske, te jedini kao takav može biti konkurentan na europskom turističkom tržištu. Agroturizam, kao specifični turistički proizvod Istre, ostao je izvan neučinkovitih birokratskih stega koje su nametnute turističkim seljačkim gospodarstvima, i postao putokaz za stvaranje specifične ponude ruralnog turizma, koja se, s jedne strane poglavito oslanja na tradiciju (ruralna arhitektura, tradicijski ambijent, kulturna i prirodna baština te regionalna kuhinja), a s druge strane, nudi najsuvremeniju ugostiteljsku i turističku uslugu (oprema, kadrovi, promidžbeni materijali i ostali marketing). Struktura istarske ponude ruralnog turizma je sljedeća: 1. agroturizam, tj. poljoprivredna proizvodnja, autohtoni proizvodi, valorizacija ambijentalne gastronomije; 2. ruralne kuće za odmor i *stancije* kao najkvalitetniji oblik seoskih domaćinstava usklađen s traženjima na emitivnim turističkim

---

³ <http://antinstan.crotours.hr> (2008-15-11)

tržištima; 3. noćenje s doručkom – kao kvalitetna inačica privatnog smještaja u selima i cjelokupnom ruralnom području koja napušta isključivu ponudu smještaja, te uvrštava dodatnu uslugu u domaćinstvo. Na ovoj bi se osnovi, ovako strukturirana i raznovrsna ruralna ponuda mogla razviti i u drugim sličnim ruralnim područjima priobalja i zaleđa npr. području Gorskog Kotara, Ravnih kotara i Bukovice, zaleđu Šibenika, zaleđu Omiša i Makarske, u Imotskoj krajini, te u Konavlima (Kušan 2006:185).

Ovakvi primjeri etno – turističke ponude na području Hrvatske još bi se mogli dosta nizati, ali sam htio ukazati na nekoliko primjera, odnosno područja gdje se sličan oblik turizma prakticira još od prijeratnog vremena, kada on nije bio toliko zastupljen i propagiran kao danas. Na osnovu takvih primjera pokušat ću ukazati na neke sličnosti, odnosno specifičnosti koje Etnoland donosi na današnje etno – turističko tržište Hrvatske.

U dosadašnjim primjerima vidjeli smo da se turistička ponuda najviše svodi na seoska domaćinstva, gdje se turistima pruža samo mogućnost uživanja u izvornoj arhitekturi i gastronomiji, od čega koristi ima samo domaćinstvo.

Etnoland je nešto sasvim drugo. Ovo je prvi *etnoland park* ovakve vrste u Hrvatskoj u kojem se ne radi o sačuvanim tradicijskim objektima koji su doručeni i upotpunjeni etno elementima u svrhu turističke atrakcije. Naprotiv, ovdje se radi o tematskom sklopu koji je izrađen u potpunosti iznova na način da pokuša na zanimljiv način prikazati tradicijski život dalmatinskog stanovništva. Folklor prezentiraju njegovi baštinici koji sada djeluju kao KUD -a, zanatlije su stari ljudi koji svoj posao još uvijek znaju raditi po starom principu, te se na ovaj način javio interes za njihovim znanjima koja dosad nije tražio niti jedan poslodavac. Kamenoklesari, kovači, tkalje, drvodjelci i pastiri na ovaj su način dobili mogućnost da svoje znanje prikažu drugima, te od toga imaju i koristi. Na takav se način kroz priču i zabavu turistima pruža mogućnost edukacije o Dalmaciji kakva je nekad bila. Zaposleno je oko dvadesetak ljudi, a otvorena je mogućnost zarade za oko pedeset kooperanata prije svega proizvođača zdrave hrane.

Dakle *Etnoland*, osim što pruža mogućnost upoznavanja i edukacije turista o aspektima tradicijske kulture, otvara mogućnost za napredak i razvoj ovog sve opustjelijeg kraja, na osnovu njegove zanemarene prošlosti.

3. Etno – turističke ideje i ponuda u Pakovu Selu prije *Etnolanda*

Etnoland nije niti prvi, a niti jedini primjer etno – turističke ponude u Pakovu Selu. Prvi koraci na njenom razvoju učinjeni su još prije domovinskog rata u zaseoku Rakići, a uspjeli su se održati unatoč stanci za vrijeme okupacije, mada u donekle izmijenjenom obliku sve do danas. Seljačko domaćinstvo u tom zaseoku danas vodi Frane Rakić koje posredstvom turističkih agencija godišnje posjeti 3 000 – 4 000 turista. On je zajedno sa Franom Bilićem i još nekolicinom mještana začeo projekt etno – sela u zaseoku Rakići te zajedno s njima doprinio njegovoj realizaciji.

Ovaj projekt nastao je u suradnji pakovačkog seljačkog kulturno – umjetničkog društva „Sloga“ i turističkih agencija. Nit vodilja nastanka ovog projekta, kao i SKUD-a „Sloga“ bila je očuvanje narodnog jedinstva, nacionalne svijesti, te pružanje mogućnosti drugih oblika zabave seoskoj mladeži omogućivši im da rade nešto konstruktivno i izbjegnu beznade života koji se svodio isključivo na gostionice. Cilj je bio posjetiteljima pružiti užitak u autentičnom ambijentu sela Dalmatinske zagore upotpunjujući ga domaćom gastronomijom i folklornim programom.⁴ Potpisani su ugovori sa renomiranim turističkim agencijama, među kojima su „Dalmacijaturist“, „Jadranturist“, „Atlas“ i „Kompas“. Te će agencije u Pakovo selo dovoditi domaće i strane turiste najprije jedanput, a poslije i dva puta tjedno. Pakovčani si daju truda oko uređenja okoliša, izrade pozornice za nastup SKUD – a, te ostalih pripremnih radova za dolazak prvih skupina. Među prve goste ubrajaju se i Gradišćanski Hrvati koji su ugošćeni s velikim oduševljenjem domaćina, a cjelovečernje druženje uz domaću gastronomiju i naizmjenični folklorni program ovjekovječio je i dnevni tisak.⁵ Početkom rata prestaje turistička djelatnost, a Frane Rakić u ratnim i poratnim godinama stagnacije sam ulaže u imanje i proširuje sadržaje.

3.1. Današnja primjena

Na oko 30 hektara imanja (pod šumama, vinogradima, maslinicima, vrtovima, njivama) imanja pokušava se turistima predočiti način života ovog zaseoka (sela), njegova muka za opstojnost (ratovanje domaćinovitih predaka protiv Mlečana; tu je bila

---

⁴ Prema kazivanju Frane Rakića (1954) iz Pakova Sela.

⁵ Seoski turizam u Pakovu Selu, 5. ožujka 1980. *Slobodna Dalmacija*.

i tzv. „B zona“, granica Italije i NDH), način stanovanja razgledavanjem izvorno sačuvane stambene arhitekture (sl.1 kuća sa kraja 17. početka 18 st.), te na kraju uživanje u domaćim jelima i pićima koje domaćin gotovo sve sam proizvodi na svom imanju. Za gostoprimstvo turista brine se cijela obitelj kao i za njihovu zabavu. „Kamen, prostor i spiza općinjuje strance. Niti jedan turist nije odavde otišao nezadovoljan“ naglašava Rakić. Smatra se „Jednom vrstom ambasadora svoje zemlje na svom prostoru“. ⁶

Etno - zaseok Rakići danas funkcionira kao seosko gospodarstvo na kojem jedna obitelj sebi priskrbljuje za život upoznavajući turiste sa povijesnim okolnostima, prikazujući im izvorno sačuvane vizualne vrijednosti pučke kulture (stambena arhitektura, kućni inventar i pojedini predmeti iz svakodnevnog života koji danas funkcioniraju kao eksponati obiteljske zbirke) te ljepotu jednog idiličnog ambijenta.

Sl.1. Etno - zaseok Rakići. Pročelje stambene kuće s konobom iz kraja 17. početka 18. st.. Fotografirao Paško Zoričić.

---

⁶ Prema kazivanju Frane Rakića (1954) iz Pakova Sela.

Ako ovaj etno – zaseok pogledamo sa edukacijskog stajališta o tradicijskim vrijednostima onda on zakida turiste oskudnom širinom ponude koja se inače može zateći u *Etnolandu*. To je uvjetovano ograničenošću prostora, ali ta širina i nije njegova primarna funkcija s obzirom da se ovdje radi o pojedinačnom seoskom gospodarstvu, a ne o čitavom seoskom kompleksu. Manja je širina ponude, manji su prostorni kapaciteti za prijem turista, ali ono što se nudi svojom autentičnošću daleko odskače od *Etnolanda*.

3.2. Ideja o gradnji, položaj i opis kompleksa

Ideja o izgradnji *Etnolanda* nastala je na inicijativu njegovog vlasnika Joška Lokasa nakon neprospavane noći "pakovačke fešte" na kojoj se održavao folklorni i zabavni program, upotpunjen domaćom gastronomijom povodom Dana pobjede.⁷ Na isti dan kad i „Pakovačka fešta“ održavala se i fešta u Vodicama na koju je Lokas navratio tijekom iste noći. Za razliku od pakovačke ova fešta u Vodicama je nudila nešto sasvim drugo. Sljedeći dan je dospio i do Hvara te počeo razmišljati zašto ne bi imali „pakovačku feštu“ svaki dan, a ne jednom godišnje? Zašto tako nešto ne bi ponudili turistima da svaki dan imamo 30 gostiju a ne 30 000 jednom godišnje? Prvotna je ideja bila „Pakovačku feštu“ premjestiti na Hvar.⁸ Lokasa je sve ono što je nudila "Pakovačka fešta" potaklo na razmišljanje zašto ovakvo nešto ne bi kontinuirano izvodili tijekom cijele godine u jednom autentičnom ambijentu prikazujući pučku tradiciju zainteresiranim posjetiteljima, te od toga mnogima bili na korist.⁹ Ta ideja dovela je do gradnje čitavog kompleksa u kojem će se na ograničenom prostoru od petnaest tisuća metara kvadratnih pokušati na zanimljiv način prezentirati priču o životu i mucu, ali i radosti života u Dalmaciji, kako se nekad radilo i živjelo na ovom području.

Lokacije za gradnju kompleksa nije bila posebno birana. Bilo je važno samo da je infrastrukturno povezana i pristupačna, pa je tako igrom slučaja odabrana sadašnja lokacija. *Etnoland* „Dalmati“ smješten je na pola puta između Šibenika i Drniša u Pakovu Selu uz državnu prometnicu D-33, deset kilometara od ulaza u Nacionalni park "Krka", uz prometnicu koja iz Pakova sela vodi prema selu Miljevci. Blizina Nacionalnom parku daje na neki način *etnolandu*

---

⁷ "Pakovačka fešta" održavala se u čast Dana pobjede (4. kolovoza).

⁸ Prema kazivanju Joška Lokasa (1976) iz Rasline.

⁹ <http://www.slobodnadalmacija.com> (22.11.2008.)

promotivnu korist s obzirom da ovaj Nacionalni park godišnje posjeti oko 700 000 ljudi pa je vjerojatno da će dio njih biti privučen ponudom ovog kompleksa.¹⁰ Tvrtka „Dalmati“ realizirala je cijeli projekt kojeg je uglavnom osmišljavao sam vlasnik, a s obzirom da se radi o iznimno velikoj investiciji realizacija cijele ideje bila bi praktički nemoguća bez zajmova i potpore mnogih institucija i fondova kao što su: HAVOR (Hrvatska banka za obnovu i razvoj), EU (kroz različite programe), Ministarstvo poljoprivrede, ribarstva i ruralnog razvoja; Ministarstvo gospodarstva, rada i poduzetništva; Američka razvojna agencija, UN i drugi. Radi se o novo izgrađenom kompleksu čiji su sadržaji pažljivo birani i ukomponirani u jednu cjelinu. Namjera je posjetitelje jednodnevnim izletom vratiti u prošlost Dalmacije.

Prvi objekt naziva se „Didova kuća“- ima funkciju muzeja, te je cjelokupno izgrađen od kamena a sadrži sobu, blagovaonicu, *komin*, *čeranj*¹¹ - mjestom gdje se reže i kuša pršut, kao i konobu, te etno zbirku starih kućanskih predmeta koji su se koristili u svakodnevnom životu. Muzej (kuća) svojim inventarskim sadržajem te okućnicom prezentira imovinu imućnije seljačke obitelji koja osim odijeljenih prostorija za blagovanje, spavanje, pripremanje jela te konobe posjeduje i tkalački stan te bunar i *gumno*.¹² Nastoji se prikazati što više kućnog inventara iz svakodnevnog života te radnih površina da bi se postigla što potpunija slika svakodnevnih aktivnosti stanovništva dalmatinskog područja. Drugi je objekt «L» oblika, spojen je sa kuhinjom, otvorenog je tipa i služi kao ljetni restoran, kapaciteta oko petsto gostiju. Malo podalje od „Didove kuće“ nalazi se kameni bunar koji ukazuje na važnost vode u svakodnevnom životu svakog kućanstva. U trećem objektu nazvanom „Kuća s radionicama“ posjetioci imaju priliku uživo upoznati kako su se izrađivali različiti predmeti ovog kraja. Tu će zateći kovače, drvodjelce, kamenoklesare, tkalje koje obrađuju vunu i sl. Od drvodjelaca zateći će bačvare kao predstavnike najtraženijeg i najunosnijeg drvodjeljskog zanimanja. Ovaj objekt uglavnom je u

---

¹⁰ <http://www.turizaminfo.hr/print.aspx/> (2009-11-06)

¹¹ Čeranj je u svojoj osnovnoj tradicijskoj namjeni naziv za mjesto iznad komina gde se je na kukama zakačenim za grede krovne konstrukcije vješalo meso radi sušenja. U *etnolandu* naziv *čeranj* odnosi se na prostoriju koja je odjeljena od komina, smještena je iznad konobe, te je po svojoj namjeni upotrebljena kao mjesto gdje se kuša pršut koji se „tu“ suši.

¹² Mjesto u obliku kruga obično na nekoj ravnoj površini gdje se vršilo žito, zob i pšenica. S obzirom da je bilo malo tako ravnih površina na tom se mjestu plesalo kolo i obavljao društveni život zajednice.

funkciji zimskog restorana jer je zatvorenog tipa. Osim tradicijskih zanata mogu razgledati *pritorak*¹³ s ovcama i pastirima. Tu je i "didov vrt" sa različitim biljnim kulturama od kojih su se priređivala različita jela. Tu se nalazi i *gumno* na koje je vlasnik iznimno ponosan te voli reći kako nitko ništa tome slično nije izgradio u posljednjih trideset godina. Sličan se osjećaj ponosa može primijetiti kada je u pitanju i teatar kapaciteta za oko 400 gledatelja u kojem se izvodi folklorni program. Vlasnik ističe kako je gradnja suhozida te objekata u kamenu zahtijevala mukotrpan i dugotrajan posao jer se sve mora raditi golim rukama. Rezultat je impresivan jer čitav kompleks okružuje 600 metara suhozida u kojeg je utrošilo osamnaest tisuća kubika kamena.

Sl. 2. "Didova kuća" Ispred kuće pozira Petar Petrović iz Pakova sela.
Izvor: www.radiodrnis.hr (2007-08-12)

3.3. Proces upoznavanja posjetioca s *Etnolandom* (obilazak kompleksa)

Upoznavanje sa kompleksom traje oko sat vremena te ide ovim tijekom. Domaćin (vodič – lokalni mještalin), dočekuje goste

¹³ Ograđeni dio zemlje gdje obitava stoka.

na ulazu u tradicijskoj narodnoj nošnji sa *bronzom*¹⁴ u ruci, te ih zvonjavom okuplja oko sebe i zaželi im dobrodošlicu. Gostima se ponude domaće smokve i rakija (loza, travarica i sl.) na degustaciju, te kreće kratka priča o smokvama i rakiji. Kako su se suhe smokve pravile, kako su ih ljudi upotrebljavali, opis procesa dobivanja rakije što turiste često zanima. Zatim se kreće prema muzeju, a na putu do njega teče priča o nastanku suhozida; kako su ih ljudi radili, te može li to vjetar srušiti i sl. najčešća su pitanja turista.

Pri dolasku ispred muzeja kreće priča o gradnji kuća. Naglašava se koji se materijal koristio, koja tehnika gradnje, te kako i gdje se vadio kamen.

Pri ulasku u muzej („Didova kuća“), kreće redom priča o svim prostorijama. Prvu prostoriju predstavlja soba. Turistima se pojašnjava od čega se izrađivao namještaj, pokrivači, kako su spavali djeca i roditelji, tko je s kim spavao, običaji kod odlaženja na spavanje. S obzirom da se radi o razdvojenim krevetima turisti često začuđeno pitaju: "kako su se onda pravila djeca?" Vodič želi da po njegovu navođenju turisti sami dođu do te teme, te im onda on na duhovit način pojasni tu situaciju, što kod njih izaziva oduševljenje.

Iz sobe se ulazi u prostoriju s tkalačkim stanom. Slijedi priča o vuni, te njenom načinu obrađivanja. Uz to ide priča o ovcu i njenom iskorištavanju za život čovjeka, zatim o načinu odijevanja. Ističe se razlika u odijevanju između cura i udanih žena, kao i između oženjenih muškaraca i momaka. Skreće se pozornost na dijelove odjeće koji su upućivali na tu razliku.

Iz ove prostorije se ulazi u blagovaonicu. Slijedi priča o jelu. Posjetitelje se informira o tome što se jelo tijekom godine, te na koji način. Pojašnjava im se tko je smio sjediti za stolom, zatim im se pokazuju predmeti koji su se koristili u domaćinstvu. Mlijeko i njegova prerada opet zahtijevaju posebnu priču pa se turistima pokazuju predmeti za njegovu preradu, objašnjava im se način prerade te postupak dobivanja mliječnih prerađevina. Pošto mesa nije bilo u izobilju pojašnjuju se situacije i trenuci u kojima se ono blagovalo.

Iz blagovaonice se ulazi u prostoriju sa ognjištem. Slijedi priča o ognjištu, što je ono značilo za kućanstvo, što se događalo tijekom godine na ognjištu, kako su se oko njega djeca rađala, kako su se provodile zimske večeri oko ognjišta, raspravljajući raspodjelu

---

¹⁴ Lokalni naziv za zvono koje su nosili ovnovi i goveda. Svako zvono ima karakterističan zvuk koji čobanu olakšava pronalazak stoke kada krene u potragu za njom.

poslova za naredni dan. Gosti se educiraju o načinu dobivanja kruha. Pri sjedenju uz ognjište se pilo vino pa se tu pojašnjava tko je i kako pio. Osim što se oko ognjišta odvijao društveni život, stariji ljudi (oni koji su bili pismeni) učili su djecu slova, pišući *ožekom*¹⁵ po lugu.

Zatim ide priča o konzerviranju mesa, kako se proizvodio pršut, značenje dima u konzerviranju mesa. Iz ove prostorije se ide na *čeranj*- mjesto gdje se suši i kuša pršut. Uz kušanje pršuta nastavlja se priča o njemu.

Pošto pršut traži vino, iza ove prostorije se ide u konobu. Tu se kuša vino. Slijedi priča o vinu. Način uzgajanja vinove loze, odabir sorti, način dobivanja vina. Zatim, što se sve drži u konobi, koje su se naprave koristile za preradu vina. Nastavlja se priča o pojedinim predmetima. Važno je istaknuti tko je posjedovao ključ od konobe, te odlučivao o ulasku u nju.

S razgledavanjem konobe završava razgledavanje muzeja, te se potom izlazi u dvorište. Pri izlasku iz konobe na jugoistočnoj strani muzeja nalazi se "Didiv vrt". Tu slijedi priča o vrtu, te uzgajanju ratarskih kultura.

Malo dalje od vrta se nalazi *pritorak*. Kod njega se objašnjava turistima gdje se držala stoka. Navode se najčešći primjeri životinja koje su se uzgajale za hranu, a koje za rad.

Potom se dolazi do bunara. Tu slijedi priča o vodi. Pojašnjava se o njenoj važnosti za svako domaćinstvo, jer oni koji su posjedovali bunar ili gusternu u svom dvorištu a to su bili rijetki, nisu imali problema sa opskrbom vodom. S obzirom da tu pogodnost većina nije imala, slijedi priča o tome tko je i kako išao po vodu, to uglavnom bile žene koje su je dopremale *vučijama*¹⁶ na svojim leđima ili na magarcima.

Iza bunara slijedi razgledavanje kuće s radionicama. Tu slijedi priča o starim zanatima. Turisti se upoznaju sa klesarstvom, drvodjelstvom, kovanjem i tkanjem. Mogu se okušati u izradi a tako proizvedene predmete kupuju za suvenire.

Ispred kuće s radionicama se nalazi *guvno*. Slijedi priča o njemu, o njegovoj namjeni. Priča o svim poslovima vezanim uz njega. Ističe se kako ono nije isključivo služilo za vršenje ljetine nego i za igranje kola zbog nedostatka adekvatnih površina. Tu se polako uvode u priču o kolu, njegovom formiranju, načinu izvođenja, pjevanju u kolu i sl.

---

¹⁵ Žarač - željezna šipka za razgrtanje i poticanje vatre.

¹⁶ Drvena posuda za vodu.

Nakon razgledavanje slijedi folklorni program, koji se odvija u teatru u trajanju 30 – 45 minuta, te potom ručak.¹⁷

3.4. Ponuda

Ponuda *Etnolanda* bi se mogla podijeliti na dva čimbenika: prvi bi se odnosio na upoznavanje posjetioca s tradicijskim životom i običajima stanovništva dalmatinskog područja – priču o Dalmaciji. Ta ponuda obuhvaća upoznavanje posjetitelja sa kompleksom uz vodiča kako je prethodno opisano, zatim folklorni program te domaću gastronomiju. Vlasnik je ponosan na ovakav oblik upoznavanja sa narodnom tradicijom Dalmacije, jer smatra da se za razliku od seoskih domaćinstava gdje se ponuda svodi samo na tradicijsku arhitekturu i gastronomiju, turisti se ovdje imaju priliku educirati o tradicijskim kulturi ovoga područja. Mogu se okušati u starim zanatima, pokušavaju imitirati ples, pjesmu, za svaku okolnost ili uporabni predmet mogu dobiti objašnjenje kod vodiča (više o ovome u dijelu o utiscima turista). Ideja je upoznavanje gostiju s tim kako se živjelo, kako se jelo, te kako se slavilo. Što se tiče odabira KUD-ova, on nije nužno vezan za lokalnu sredinu mada se oni najprije kontaktiraju. Ako su oni spriječeni onda se ide u širinu, pa čak i izvan Dalmacije. Dakle, sve ovisi o mogućnostima KUD-ova i potražnji.

Drugi čimbenik ponude bi se odnosio na čistu funkcionalnu upotrebljivost prostora, čija se lepeza širi na dva kraja. Prvi bi bio u dodiru s kršćanskim obredima inicijacije, gdje se nude mogućnosti proslave važnih životnih trenutaka (krštenja, krizme, vjenčanja). Te proslave nisu upotpunjene nikakvim običajnim elementima, već se samo radi o davanju prostora u najam – njegovoj komercijalnoj upotrebi. Drugi dio ovakvog tipa ponude odnosi se općenito na bilo kakva okupljanja, druženja ljudi, koji su se sastali radi određenog cilja. Tako su ovdje već održane različite konferencije, seminari, televizijska snimanja, dani sira i sl.

Planovi za upotpunjavanje dosadašnje ponude su veliki. Oni se uglavnom odnose na atraktivniji prikaz načina života i običaja (npr. prikazivanje načina vršenja ljetine, noćenje u tradicijskom ambijentu i sl.). Naravno da je sve to uvjetovano financijskim mogućnostima.¹⁸

---

¹⁷ Prema kazivanju Mile Bilića (1961) iz Pakova Sela.

¹⁸ Prema kazivanju Joška Lokasa (1971) iz Rasline.

3.5. Utisci turista

Cjelokupan ambijent oduševljava turiste, kako hrana i piće tako i sam folklorni program, te srdačnost i ljubaznost domaćina. Glavnu atrakciju posjetiteljima predstavlja teatar kapaciteta za oko četristo gledatelja. Folklorni program izaziva posebno zanimanje kod onih gostiju koji prepoznaju neke sličnosti sa tradicijom svoje zemlje, odnosno kraja iz kojeg dolaze. Imitiraju izvođače nastojeći uhvatiti plesni korak ili pak *zaojkati*, iako to nije nimalo lako kako se čini. Nakon završetka folklornog programa izvođači se druže sa turistima, te u tom trenutku dolazi do one prave interakcije izvođača kao prikazivača tradicije i gostiju. Osim fizičkog doživljaja u razgovoru nastoje dokučiti kakav je društveni život domaćina, kako se druže i zabavljaju, te koju količinu zadovoljstva to stvara u njima. To je osjećaj koji ne može pružiti niti jedan predmet ma koliko bio unikatan. Gosti uzimaju neke dijelove nošnje te se s njom slikaju nastojeći se poistovjetiti s izvođačima. Zanimljiva je privlačnost suprotnih spolova koja dolazi do izražaja jer se žene obično slikaju s muškim dijelovima nošnje u kapi ili *kaparenu*¹⁹, dok su muškarci zainteresirani za ženske dijelove nošnje. Nošnja izaziva znatizelju zbog načina izrade i materijala od kojeg je izrađena. Piće iz *suska*²⁰ predstavlja poseban izazov koji nastoje svi isprobati, te se dive njegovu načinu izrade i praktičnosti. *Diplenje* izaziva veliko zanimanje zbog samog izgleda instrumenta, te zbog načina sviranja. Gostima se nastoji objasniti u kojim se svečanostima igralo kolo te pjevalo. To je bilo ne samo ispred crkve iza mise i u vrijeme blagdana već i u svakodnevnim prigodama kada bi se narod okupio na druženje. Jedno od takvih mjesta i nosi naziv *kolarište*- mjesto gdje se igralo kolo. Pjesme koje se pjevaju izazivaju zanimanje kada se turistima objasni smisao, značenje i poruka koju nosi neka pjesma. Jako su zadivljeni narodnim mudrostima, te svakojakim šalama i doskočicama koje su narodu služile za razbibrigu i opuštanje.²¹

---

¹⁹ Tradicijski odjevni predmet (danas dio narodne nošnje) po izgledu sličan kratkom kaputu izrađen od sukna, a odijeva se na način da se prebaci preko ramena i zaveže u razini prsiju.

²⁰ Drveni predmet izrađen od smreke koji je služio za piće.

²¹ Opisano prema zapažanjima i doživljajima vodiča Mile Bilića (1961) iz Pakova Sela, ali i svojim vlastitim koja se nadopunjuju i podudaraju s njegovim.

4. Pitanje autentičnosti

Pitanje „autentičnosti“ dobro je poznati problem s kojim se susreću muzeji na otvorenom. O toj se temi raspravlja od samih začetaka uspostave muzeja na otvorenom (Freckmann 1997:89). Prije nego što se osvrnem na ovo pitanje važno je upozoriti na kulturno – prostornu omeđenost ponude.

Iz dosadašnjeg izlaganja vidljivo je kako *Etnoland* svojom ponudom nije isključivo vezan za dinarsku kulturnu zonu kojoj bi geografski pripadao. To je vidljivo i iz samog naziva kompleksa („Dalmati“). On priča priču o Dalmaciji, kako onoj primorskoj, tako i o njenom zaleđu. To je uočljivo iz same ideje, kao i iz muzejskog inventara, te iz folklorne ponude. S obzirom da su tu angažirani uglavnom lokalni ljudi (prije svega vodič koji je rođeni pakovčanac, te ima najvažniju ulogu u informiranju posjetitelja), razumljivo je da će on/oni kao takav/vi pričati o tradicijskim vrijednostima koje su im najbolje poznate. Tu se stavlja naglasak na tradicijske vrijednosti dinarskog područja. Širinu priče o Dalmaciji nadopunjuju folklorna društva koja se ovisno o dostupnosti kao i zahtjevima gostiju angažiraju iz njenih različitih područja pa i šire.²²

Tu se zaokružuje priča o Dalmaciji, no jedan muzejski eksponat bode u oči. Kako je u Zagoru zalutala tamburica? Iako je kao nacionalni simbol odavno zaživjela njena je neautentičnost na širem dinarskom području neupitna. Stoga, ako *Etnoland* primarno prezentira kulturnu baštinu Dalmacije, što o njoj radoznom gostu može „priopćiti“ tamburica? Za ovakvim uplivima u *Etnolandskom* muzeju čiji je inventar regionalno predodređen zasigurno nije bilo potrebe, s obzirom da se jednostavno moglo posegnuti za glazbalom koje je opjevalo sve junake i zgone ovog područja, te u njemu opstalo do danas.

4.1. O folkloru i folklorizmu

Pod folklorom se danas općenito podrazumijeva ne samo tradicionalno, s jezikom povezano narodno blago već i običaji, muzika, ples uz odgovarajuće nošnje, te dijelove zanatstva (Ritig

---

²² Tako su primjerice u *Etnolandu* do sada nastupali: KUD „Zvona zagore“ iz Mirlović Zagore, KUD „Miljevci“ iz Miljevaca, KUD „Bedem“ iz Grebašnice, KUD „Lindo“ iz Dubrovnika kao i mnoga druga KUD-a iz Dalmacije. No, ako gosti žele vidjeti neku folklornu senzualnost netipičnu za Dalmaciju ispunit će im želju u dogovoru s domaćinom. Tako se do sada bilježe nastupi i KUD-ava iz Hercegovine te Slavonije.

1969–1970:19). Folklor može također biti definiran kao stvaralaštvo ljudskih grupa koje usmeno komuniciraju (gdje svako svakog pozna). Tako shvaćen folklor nastaje u interakciji tih grupa koje ga u isto vrijeme prenose, stvaraju i prisutna su publika koja prima i odobrava folklorno djelo.

U svom članku „Folklor, folklorizam i suvremena publika“ Dunja Rithman navodi kako su teorijski folklor i folklorizam suprotne pojave i tvore opoziciju. Pri tome folklor može biti definiran kao „narodna umjetnost“, umjetničko stvaralaštvo koje proizvodi narod u čistom, izvornom obliku. Kao suprotnost tome folklorizam se definira kao degradacija izvorne narodne umjetnosti, kao kvarenje te umjetnosti primjesama „izvana“ koje „narušavaju“ autentični stil pojedine nacionalne umjetnosti (Rithman Auguština 1978:21). Ne radi se, dakle, više o pravoj, autentičnoj egzistenciji folkloru, nego o drugoj, posredovanoj egzistenciji folkloru. Inicijator folklorizma po definiciji nije grupa koja usmeno komunicira, koja posjeduje neku socijalnu koheziju, nego netko izvana: neki interes u globalnom društvu ili u masovnim medijima (Rithman-Auguština 1978:21). Problem folklorizma načelno je interesantniji ondje gdje je riječ o scenskim nastupima tzv. izvornih seoskih grupa. Interesantniji je zato jer se na njihovu primjeru pred našim očima odvija proces mijenjanja bitnih obilježja i funkcija, što dovodi do nedoumica i suprotstavljenih stručnih mišljenja - počevši od mišljenja je li opravdano govoriti o nastupima „izvornih grupa“ što se često čini da bi se naglasilo njihovo razlikovanje od gradskih amaterskih i profesionalnih izvođača (Bošković-Stulli 1971:179). Pjesme i plesove izvode amaterska, poluprofesionalna ili profesionalna društva, više ili manje dotjerano, više ili manje autentično (Ritig 1969-1970:19). Folklor i folklorizam stoga ponekad posve mijenjaju uloge: ono što čuvamo kao „izvorni“ folklor nastupa na sceni kao druga, otuđena egzistencija folkloru; ono što definiramo kao folklorizam ostvaruje se kao folklor u izravno dodiru pojedinih društvenih zajednica i izvođača da bi zadovoljilo različite potrebe (Rithman-Auguština 1978:24). Kad u današnje doba govorimo o folkloru podrazumijevamo njegovo scensko izvođenje jer on danas, i u seoskim i u gradskim sredinama, u pravilu živi na sceni. Scena ima svoju magičnost i neodoljivu privlačnost; folklornim izvođačima i stvarateljima daje smisao, poticaj i opravdava sav trud uložen u uvježbavanje određenog folklornog programa. Očigledno je cijela folklorna djelatnost nezamisliva bez scene, budući da još uvijek nisu saživjeli alternativni programi uvježbavanja folkloru u pedagoške svrhe, radi rekreacije ili zabave. Osim toga, pojedina su scenska djela

u današnje doba postala vrlo korisnim predloškom za revitalizaciju folkloru u krajevima gdje je on već nestao (Knežević 2004:7).

Nameće se zaključak da folklorizam sam po sebi nije ni dobar ni loš. On je mnogolika, nehomogena društveno - kulturna pojava našeg vremena, premda ga nije stvorilo tek naše vrijeme. Folklorizam je dio kompleksa masovne kulture. Nivo i kvaliteta oblika folklorizma zavise o nivou njegovih nosilaca i organizatora, a šire shvaćeno, o nivou cijele društvene sredine (Bošković-Stilli 1971:186).

4.2. Arhitektonska rješenja

Iskonska je čovjekova potreba da se postavi u odnos prema svemu što ga okružuje, prema prostoru. U ruralnim društvima pojedinac u velikoj mjeri kreira svoje okruženje i svoj stambeno gospodarski prostor. To čini prema svojim mogućnostima, željama, potrebama i znanju, uvažavajući pritom geomorfološke, topografske, klimatske i društveno – ekonomske čimbenike, koji su se kroz povijest mijenjali (Alaupović-Gjeldum 2007:429). Narodno graditeljstvo neodjeljivo prati naš historijski i društveni razvitak, te poput kroničara nepogrešivo bilježi pojedina razdoblja povijesnih zbivanja. Bilješke tog kroničara uklesane u u kamenu, urezane u drvo, u mozaik različitih materijala sačuvani su kao spomenici kulture (Freudenreich 1972:245). Uporaba građevnog materijala lokalnog podrijetla, uz svrhovitost i ekonomičnost, jedna je od bitnih značajki tradicijske arhitekture. U Dalmaciji je to kamen – materijal kojeg ima u gotovo neograničenim količinama, jeftin je i lako dostupan. Stoga su tradicijsku arhitekturu Dalmacije u svim povijesnim razdobljima, od prapovijesti do pred kraj 20. stoljeća na osobit način obilježile kamene gradnje (Buble 2007:451).

4.3. Način i mjesto prikazivanja folklorne baštine

Još od vremena kad se folklor prvi put „popeo“ na scenu traju dvojbe i propitivanja o smislu, opravdanosti i umjetničkoj vrijednosti folkloru na sceni. Svaka izvedba folkloru na sceni zahtijeva autorski rad jer je on osnovnim zakonom scene. Autorstvo započinje već samim izborom folklorne građe za scenu. U skladu s vlastitim estetskim kriterijima, folklorni stvaratelji odabiru autentične i estetski vrijedne plesno-glazbene tvorevine, pridaju im scenske (nove) vrijednosti i istodobno nastoje očuvati duh i dah ljudi određenog

kraja. Folklorna je građa svojevrsnim predloškom kojemu autor udahnuje život i interpretira ga sukladno vremenu u kojem stvara.

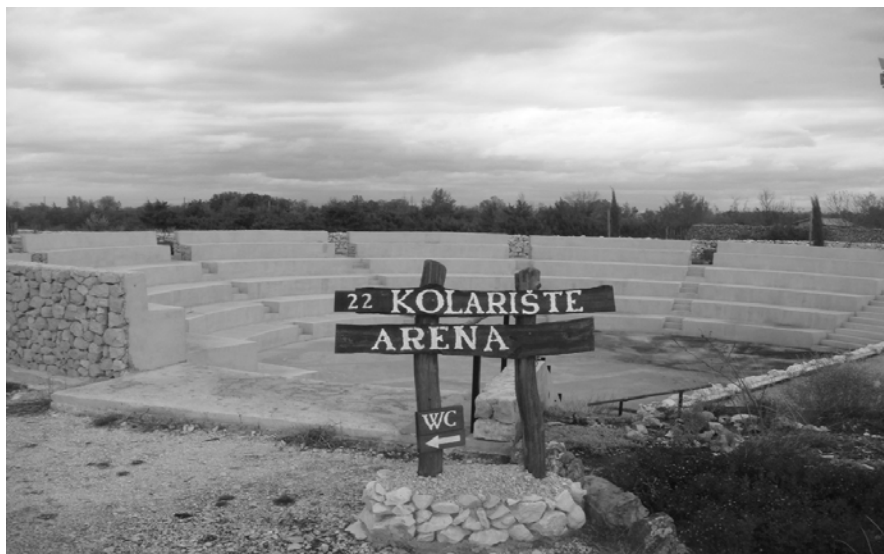
Ljudi su nekoć živjeli svoje pjesme, plesove i običaje, a duhovna im je supstanca bila neraskidivo povezana s kontekstom nastanka i opstojnosti tih oblika (Knežević 2004:8). Tako je npr. kolo kao jedno od osnovnih oblika hrvatske plesne kulture u velikom dijelu Hrvatske sve do Drugog svjetskog rata, a ponegdje još i u pedesetim godinama predstavljalo središte seoskog društvenog života. Kolo je kao ples, ali i kao društveno zbivanje, bilo glavno mjesto upoznavanja djevojke i mladića, izražavanja međusobnih simpatija, sklapanja pobratimstva i posestrimstva, te ruganja i društvene kritike. U izvedbi kola svatko je mogao pjevanjem šaljivih stihova izraziti svoje osjećaje, obratiti se nekome od prisutnih, razotkriti nečiji nestašluk, narugati se suparniku ili suparnici, kritizirati nedavni događaj u selu, jer pjevanjem, pokretom i gestom smije se i može izraziti ono što nije dopušteno običnim govorom. Ovaj oblik plesa toliko je rasprostranjen da se može reći da je općeljudski, a smatra se da je to i najstariji oblik plesa s istaknutom potrebom za izražavanjem zajedništva (Zebec 2001:445).

Iz prethodno iznijetih mišljenja i stajališta lako je zaključivo da je kolo kao dio folklor, svojim stupanjem na pozornicu pomrsilo niti svoje biti i društvene funkcije. Nepovratno je krenulo putem na kojem će mamiti poglede, znatiželju i divljenje „drugih“ (turisti, oni ispred malih ekrana), utapajući se u vlastitom zadovoljstvu funkcionalno, prostorno i vremenski otrgnute folklorne baštine. Najbolji primjer druge egzistencije folklor jest folklor kao turistička atrakcija. On kao takav potiče svijest njegovih baštinika o svojoj vrijednosti, neponovljivosti i specifičnosti, ali je podvrgava novoj funkciji i komercijalizaciji. Stoga je njegova javna primjena i dobra i loša. Tu je teško povući crte razgraničenja. Međutim, u turističkoj ponudi, osim načina prikazivanja folklor postoji i još jedan faktor na koji će se sada pokušati skrenuti pozornost, a to je mjesto.

Folklorna se baština u današnjosti obično prikazuje na izdignutim pozornicama, ili nekim drugim ravnim površinama po načelima scenskog nastupa, u kojem se određena točka izvodi na publiku. Taj se ambijent nastoji dočarati tako da što više približi priču scenske točke s okolinom, kako bi se kod publike stekao što potpuniji dojam. *Etnoland* nastoji svojim posjetiteljima na zanimljiv način pokazati kako se živjelo, kako se jelo, te kako se slavilo na širem području Dalmacije. Pitanje: „kako se slavilo“, je u ovom trenutku posebno važno jer se odnosi na mjesto prikazivanja folklorne baštine. Ona se odvija u teatru kapaciteta za oko 400 gledatelja. Ideja vlasnika

je bila da posjetioci tijekom promatranja nastupa folklornih skupina sjede, te se iz te ideje kao najpraktičnije rješenje izrodio teatar.²³

Forma kakvu su projektirali arhitekti ima za načelni uzor klasična gledališta na otvorenom, uvodeći arheološki predložak među novodignutim podražavanjima narodne arhitekture. I jedan od naziva samog gledališta (arena) aludira na njegovu klasičnu starinu. Prostorna ograničenja ruralnih konstrukcija ne idu na ruku turističkoj gladi za adekvatnim prijemom velikih turističkih skupina. Više je pučkih predložaka kakvi su nadahnutom projektantu mogli poslužiti za rješenje gledališta u sukladnom folklornom tonu kao npr. pločasti naplovi cisterni ili suhozidne stepeničaste ograde maslinika. Mjera za izvorni, autentični, originalni ugođaj i tim više obradovanih gostiju ležala je u istom samorodnom ključu (Kale 2007). Drugi je naziv dotičnog gledališta daleko originalniji jer se posegnulo za lokalnim toponimom kojim je puk nazivao jedno od lokaliteta na kojem se igralo kolo (kolarište). Da se na ovom tragu originalnosti ostalo i pri arhitektonskom rješenju gledališta on se ne bi zagubio u ambijentalnom neskladu.

Sl. 3. Izgled teatra. Fotografirao Paško Zoričić.

---

²³ Prema kazivanju Joška Lokasa (1971) iz Rasline.

4.4. „Didova kuća“: od tradicijskog odstupanja do funkcionalne prilagodljivosti

U ruralnim naseljima tradicijska kuća najčešće nema posebno definirane okućnice, pa prema tome niti parcele onako kako je danas poimamo. U organizaciji prostora dolazi do spontanog prožimanja privatnog prostora – okućnice, i javnog prostora sela – putova i trgova (Krstulović-Opara 2007:134). Na prostoru dalmatinskog zaleđa, naročito u prostorima koji su u prošlosti bili pod turskim utjecajem, gradili su se stambeno – gospodarski sklopovi oko zajedničkog dvorišta, koje je prema vanjskom prostoru bilo ograđeno zidom. Iz zajedničkog dvorišta ulazilo se u stambene i gospodarske kuće koje se redovito pripadale članovima jedne obitelji (Krstulović-Opara 2007:137). Prvobitni oblici jednodijelnih zgrada kakvim bi u jednoj mjeri odgovarala i „didova kuća“ izvedeni su kao prizemne potleušice, najčešće bez ikakvih pregrada ili prezida objedinjujući stambenu i gospodarsku funkciju u istom objektu. Tek su bogatije obitelji posjedovale za takvu funkciju posebne objekte (Miličić 1955:66).

S jasno fizički odijeljenim prostorijama kao i posebnim prostorom za sušenje mesa (*černjem*) iz kojeg se preko *sulara* na stražnjoj strani objekta spušta u konobu, „didova kuća“ predstavlja modificirani oblik prizemne potleušice koja u svojim fazama nadgradnje i razvoja ne poznaje ovakve izvedbe. *Sular* ili *balatura* najčešće nadsvođena krovicom na stupovima ili *odrinom*, osim što je služila kao boravišni prostor pred ulaskom na kat imala je i važnu funkciju za održivost vina u vrijeme ljetne žege stvarajući konobi hlad. U *Etnolandu* jedina funkcija *sulara* s njemu pripadajućim stepeništem jest ta da se preko njega s *černja* direktno silazi pred vrata konobe.

Sl. 4. Izgled sulara koji povezuje čeranjan sa konobom. Fotografirao Paško Zoričić.

Krov čitavog objekta je u istoj razini, tako da se popevši na čeranjan dospijeva samo na izdignuti prostor u odnosu na ognjište (ne na kat). Ovakva rekonstrukcija tradicijske kuće bi predstavljala neskladnu kombinaciju između prizemnice i kuće na kat u kojoj bi *sular* imao funkciju povezivanja konobe i „prizemlja“ a ne kata.

Lista odstupanja od tradicijskog graditeljstva mogla bi se proširiti i na ciglama podzidani komin, kao i na još neke praktične detalje kao npr. vratnice s vertikalnim ukkladama umjesto horizontalnim koje su pospješivale otjecanje kišnice i time veću dugotrajnost vratiju (Šprljan 2007:53) slijepe otvore u zidu uz ognjište za odlaganje sitnih predmeta umjesto polica (Miličić 1955:152), kao i na izostanak trokutastih ili kvadratičnih udubljenja u zidu koja kao ukras i golubarnici imaju ulogu rasteretnih lukova kamene nosive grede natprozornika (Šprljan 2007:260). Ovakva moderna arhitektonska rješenja nastala na predlošcima pučkih graditeljskih tradicija neminovno doživljavaju kompromis svojih gabarita, pa makar on bio uvjetovan samo sigurnosnim, statičkim i higijenskim normama (Kale 2007).

Do koje mjere može ići improvizacija najbolje će nam posvjedočiti bunar iz *Etnolanda* s čijeg vrela mlade nevjeste neće moći napuniti *vučije* na zadovoljstvo svojih svekrvi, jer njegovo

betonizirano dno koje se nalazi u razini posjetiteljevih nogu umjesto vode ispunjavaju novčići koji kriju neostvarene želje svojih vlasnika. Ovakav arhitektonski pothvat svojom improviziranošću parira rješenju izvedbe *sulara*, nauštrb važnosti vode za svaku ljudsku zajednicu, a naročito onu u čijem krajoliku njeno prikupljanje predstavlja mukotrpan posao. No priča o vodi nije vezana samo uz preživljavanje. Skupljališta ili izvori vode važno su mjesto različitih društvenih zbivanja naročito kod mladih.

Stoga, ovakve i slične arhitektonske gradnje izvedene prema uzorima predajnog graditeljstva u promidžbenim turističkim brošurama etiketirane kao „gradnja u tradicijskom stilu“, ostaju lišene svoga značaja.

Sl. 5. Tradicijski stambeno - gospodarski sklop iz zaseoka Zoričići. (Preuzeto: MARKOVIĆ 1989:51)

5. Zaključak

Čini se kako turizam kao najmoćnija svjetska industrija ostavlja zavidan utjecaja na tradiciju. Ona se mijenja u skladu s njegovim potrebama, no koliki je udio izvornosti uslijed takvih promjena, pitanje je koje valja istražiti od slučaja do slučaja. Tematski sklopovi poput *Etnolanda* u kojem se inscenirani podražaji

pučke kulture prezentiraju gostima, poticajni su impulsi za promišljanje uloge pojedinca kao individue ili djela lokalne zajednice u kreiranju prezentirane kulturne slike. Time se baštinjene vrijednosti tradicijske kulture sažimlju u osjećaj identiteta koji se percipira od strane „drugog“ kao kulturna raznolikost koja domaćina obogaćuje osjećaj ponosa.

Folklorna je baština jedan od važnih tvoraca identiteta, no na žalost njezina se opstojnost često puta može zahvaliti jedino turističkim potrebama da se prezentira nešto specifično i originalno. Time je folklorna baština doživjela novu funkciju u kojoj se stavlja naglasak na impresiju i utisak gledatelja, komercijalni učinak, dok se zanemaruje njegoa spontanost i prvotna funkcija.

Sličnu je egzistenciju doživjelo i tradicijsko graditeljstvo kome su moderne potrebe nametnule nove omjere ruralnih gabarita. Takvi su problemi razumljivi jer objekti pučkog graditeljstva nisu bili građeni za korištenje konstantnim ili čestim skupinama posjetitelja, pa već i potrebne promjene odgovarajućih sigurnosnih, statičkih ili higijenskih normi predstavljaju neizbježan kompromis u novom postavljanju po starim predlošcima (Kale 2007).

Evidentno je kako je tradicija nešto što je podložno promjenama, no utjecaj turizma neprestano potiče iznalaženje novih interpretacija. Ovakvi razvojni projekti depopulariziranih ruralnih područja odličan su pothvat ka egzistencijskom napretku komercijaliziranjem lokalne (regionalne) tradicije. Iznalaženje kompromisa koji će ići na ruku turističkim prohtjevima i vjerodostojnosti prezentacije tradicijske kulture osiguravatelji su kvalitetne turističke ponude čineći jednu destinaciju drugačiju od druge. U ovom slučaju turizam je ipak uzeo više maha.

6. Literatura

ALAUPOVIĆ-GJELDUM, Dinka. 2007. Seoska graditeljska baština, u *Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja*, ur. Joško Belamarić i Marko Grčić, 429 – 451. Zagreb: Bauer – grupa.

BELAMARIĆ, Joško et. al. 2007. *Pouke baštine za gradnju u hrvatskom probalju*. Zagreb: Hrvatska gospodarska komora.

BRAILO, Pavle. 1995. Ruralni turizam u okolici Dubrovnika, *Turizam*, ur. Sanda Weber, Tomislav Hitrec, Vesna Mikačić, Perla Tadej, 143 - 149. Zagreb. Hrvatska turistička zajednica, Institut za turizam.

BUBLE, Sanja. 2007. Kamen u tradicijskoj arhitekturi, u *Dalmatinska zagora - nepoznata zemlja*, ur. Joško Belamarić i Marko Grčić, 451 – 463. Zagreb: Bauer – grupa.

FRECKMANN, Klaus. 1997. Original i rekonstrukcija – problem autentičnosti u muzejima na otvorenom, *Muzeologija*, 34. 89 - 94.

FREUDENREICH, Aleksandar. 1972. *Kako narod gradi*. Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.

KALE, Jadran. 2007. Izvorno, autentično i originalno. Članak zaprimljen za tisak u zborniku radova: *prvi hrvatski kongres ruralnog turizma*. (Hvar 17. – 21. X 2007).

KNEŽEVIĆ, Goran. 2004. Autor, scena (i folklor), u *Primjena folklorne građe na sceni*, 3. stručni skup Hrvatskog društva folklornih koreografa i voditelja, ur. Naila Ceribašić, 7 – 8. Zagreb: Birotehnik – Oroslavje.

KUŠAN, Eduard. 2006. Ruralni turizam, *Hrvatski turizam: plavo, bijelo, zeleno*, Institut za turizam, Zagreb, 167 – 190.

MARKOVIĆ, Mirko. 1989. Dinara kao sezonska planina stočara sjeverne Dalmacije, u *ZbNŽO*, ur. Andre Mohorovičić, 19 – 109. Zagreb: Štamparski zavod „Ognjen Perica“.

MAROEVIĆ, Ivo. 1997. Muzeji na otvorenom – hrvatska šansa, *Muzeologija* 34. 7 – 14.

MILIČIĆ, Mirko. 1955. *Nepoznata Dalmacija*. Zagreb: Arhitekt.

MLINAR, Ana i ŽIVKOVIĆ, Zdravko. 1997. Hrvatski etno – muzeji na otvorenom, *Muzeologija* 34. 94 – 127.

RITHMAN - AUGUŠTIN, Dunja. 1978. Folklor, folklorizam i suvremena publika, *Etnološka tribina 1*, Zagreb, 21 – 29.

RITIG, Nives. 1969-1970. Uz jednu diskusiju o folklorizmu, *Narodna umjetnost*, 17 – 25

STULLI, Maja – Bošković. 1971. O folklorizmu, *Zbornik za narodni život i običaje*, knj. 45, 165 – 186.

ŠPRLJAN, Ivo. 2007. *Crtice o starinama Šibenika i okolice*. Šibenik: Muzej grada Šibenika.

VUKOVIĆ, Boris i ČAVLEK, Nevenka. 2001. *Rječnik turizma*. Zagreb: Masmedia.

ZEBEC, Tvrtko. 2001. Folklorni ples, u *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, ur. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, 441 – 451. Zagreb:Barbat, d.o.o.

Korištene internet stranice

URL: <http://www.karanac.com/> (2008-15-11)

URL: <http://antinstan.crotours.hr/> (2008-15-11)

URL: <http://www.slobodnadalmacija.hr/> (2008-22-11)

URL: <http://www.radiodrnis.hr/jm/> (2007-08-12)

URL: <http://www.turizaminfo.hr/print.aspx/> (2009-11-06)

Ostale vrste izvora

Seoski turizam u Pakovu Selu 5. 3. 1980. *Slobodna Dalmacija*
KALE, Jadran. 26. 8. 2006. Kroz šibensko ruho od anlina do žlinge.
Etnolandijske pučke odore. *Šibenski list*, 2225.

Kazivači

Lokas, Joško. Osobni intervju. 20. 11. 2008.
Bilić, Mile. Osobni intervju. 20. 11. 2008
Rakić, Frane. Osobni intervju. 5. 12. 2008.

NATIONAL HERITAGE TOURISM- THE EXAMPLE OF THE RURAL, ETHNO-TOURISM OFFER, ETNOLAND "DALMATI", PAKOVO SELO

(Summary)

Based on the example of one newly built, ethno-tourism complex, this study shows that the national heritage is the subject to tourism demands which arbitrarily influence economic sustainability. The content and offers of the complex are indicated and their comparison with some other similar rural, ethno-tourism offers points out the innovations, advantages and disadvantages of this type of offers. The authenticity of the performance of some architectural solutions, which are adjusted to mass tourism necessities and in that way appease executive authenticity, is questioned. The study emphasizes the importance of finding a compromise between the presentation of the national heritage for the tourist masses and its authentic sustainability.